

”Så att man inte går och gör fel!”

En pilotstudie om sexualkunskap i gymnasiesärskolan

AV LOTTA LÖFGREN-MÅRTENSON

Även om Sverige har en lång tradition av obligatorisk sexualundervisning tycks den fortfarande vara bristfällig inom särskolan. Artikeln utgår från en unik studie, där särskoleelevers egna erfarenheter fokuseras.

Resultaten visar att flera är osäkra på om de haft sexualkunskap överhuvudtaget och att fokus är på heterosexualitet, sexuella risker och prevention. Därför är det angeläget att personal inom skola och LSS¹-verksamheter bidrar till flerfacetterade perspektiv på sexualitet, och till att de unga utvecklar förmågor och strategier för att i större utsträckning kunna ta ansvar för sin egen sexualitet.

¹ Lag (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade.

Sexualkunskap blev obligatoriskt så tidigt som 1955 i den svenska skolan (Bäckman 2003; Nilsson 2005), men fortfarande tycks tillgång till information om den egna kroppen, sexualitet och relationer vara bristfällig i särskolan (Löfgren-Mårtenson, 2005a). De nationella målen är alltför allmänt hållna och därmed svåra att bedriva ett kvalitetsarbete i förhållande till (Anderson 2005); inte heller är de anpassade utifrån varierande utvecklings-, mognads- och intellektuella nivåer (Murphy & Elias 2006). Även om den viktigaste kunskapsförmedlingen sker i skolan har också kamrater och föräldrar i allmänhet stor påverkan på ungas kunskap, attityder och beteenden (Socialstyrelsen 2009). Men på grund av konsekvenser av den intellektuella funktionsnedsättningen (IF) har inte unga med IF samma möjligheter som andra att delge varandra kunskaper (Löfgren-Mårtenson 2005a). Personal i särskole- och habiliteringsverksamheter anser förvisso att det är viktigt att unga med IF får kunskap utifrån sina förutsättningar, men ambivalensen är stor (Löfgren-Mårtenson 2009a). Oro för oönskade graviditeter, sexuella övergrepp och andra sexuella risksituationer gör att man är osäker rörande vad, hur och vilka som ska förmedla dessa kunskaper.

Att skolans sexualupplysning är heteronormativ, och tar sin utgångspunkt i det heterosexuella paret eller familjen, har uppmärksammat mycket de senare åren (Bäckman 2010). För unga med IF, som befinner sig i en beroendesituation, kan det vara särskilt svårt att finna andra alternativa sätt att vara eller leva än de gängse (Löfgren-Mårtenson 2005a, 2009a). Den intellektuella funktionsnedsättningen ses som tillräckligt "annorlunda", och andra sexuella riktningar och variationer än de gängse heteronormativa osynliggörs (Abbott & Howarth 2005, Löfgren-Mårtenson 2009b). Unga med funktionsnedsättningar kan därmed ha svårare än andra att "komma ut" som homo-, bi- eller transpersoner (Grönvik 2008). Dagens skola innehåller också könsstereotypa drag, där flickor antas vara kärleks- och relationsorienterade, medan pojkar ses som driftsstyrda och får utgöra normen för sexualiteten (Bäckman 2010). Hur detta påverkar unga med IF som dessutom växer upp i en "kvinnlig omsorgsvärld", vet vi ännu mycket litet om förutom att det påverkar (Barron 2004, Gunnarsson & Szebehely 2009, Löfgren-Mårtenson 2005a).

Personal inom särskole-, omsorgs- och habiliteringsverksamheter samt socialtjänst saknar oftast både utbildning, metoder och handledning i sex- och samlevnadsfrågor (Hållö 2010, Löfgren-Mårtenson 2009a). Dessutom kan föräldrars negativa reaktioner, kollegors inställning samt samhällets fördomar leda till svårigheter att bedriva undervisning i sexualkunskap inom särskolan (Hållö 2010). Sammantaget innebär detta att unga med IF inte har samma tillgång till sexualkunskap som andra ungdomar, och riskerar sexuell ohälsa på grund av bristande kunskaper om den egna kroppen, olika sexualiteter, risktaganden samt om sexuella och kärleksrelationer. Kunskaper om de unga med IF:s egna erfarenheter av sexualkunskap är därtill i princip obefintlig.

Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med pilotstudien är att utveckla kunskap som kan vara till gagn för personal inom särskolan i förmedlingen av sexualkunskap och därmed stärka de ungas sexuella hälsa. Mer specifikt avses att skapa fördjupad kunskap om de ungas egna er-

farenheter av sexualkunskap (dess innehåll, förmedling, metoder m.m.). Följande forskningsfrågor har formulerats:

- Vilka erfarenheter har ungdomar med intellektuella funktionsnedsättningar (IF) i åldern 16-21 år av sexualkunskap?
- På vilka sätt, och av vilka, anser ungdomar med IF att sex- och samlevnadskunskap ska förmedlas?
- Finns faktorer av betydelse för att kunskapsförmedlingen ska uppfattas som adekvat, och vilka är dessa i så fall enligt ungdomar med IF?

Teoretiska utgångspunkter

Sexuella script

Studien utgår från ett interaktionistiskt samspeleperspektiv på sexualiteten (t.ex. Richters 2001). Teorin om sexuella script (Gagnon & Simon 2005) används som utgångspunkt för att förstå och beskriva upplevelser av sexuell hälsa och kunskaper rörande sex och samlevnadsfrågor bland unga med IF. Scripten kan ses som ett slags manuskript för sexuella handlingar som hjälper oss att hantera en komplex värld, då de kan sägas ge svar på grundläggande frågor såsom när, hur, var, med vem och varför gällande sexualiteten. I det senmoderna samhället präglas scriptet av flera parallella, ofta motstridiga normer och beteendemönster (Forsberg 2007, Löfgren-Mårtenson & Månsson 2006). Ungdomarna med IF har att förhålla sig till denna övergripande nivå, men också till personalens syn på sexualiteten bland unga med IF som visat sig innehålla ambivalens och relativt restriktiva förhållningsregler och riktlinjer för sexuella aktiviteter (Löfgren-Mårtenson 2005a, Löfgren-Mårtenson 2005b). Slutligen har de att förhålla sig till egna intrapsykiska script, vilka innehåller individuella erfarenheter av sexuell hälsa, sexualkunskap, sexuella upplevelser och sexuellt risktagande.

Metod, genomförande och urval

För att få fördjupade kunskaper om de ungas egna erfarenheter av sexualkunskap har kvalitativa forskningsintervjuer valts. Metoden är anpassad till syftet att gå på djupet och fånga mer komplexa aspekter av upplevelser av sexuell hälsa och kunskap om sex- och samlevnadsfrågor (Kvale 1997, Starrin & Renck 1996). Intervju-tekniken är icke-styrande och flexibel, vilket är särskilt passande då informanterna har en IF (McCarthy 1999). Men forskning som fokuserar de egna rösterna bland personer med IF är fortfarande ovanligt. Skälen är flera; många tenderar att svara fåordigt med enkla fraser eller enstaka ord, vilket gör att intervjuerna ofta måste styras och att svaren blir korta (Booth 1996). Den i olika grad begränsade språkliga förmågan gör även att urvalet avgränsas till dem som överhuvudtaget kan uttrycka sig verbalt, vilket är drygt en tredjedel av hela gruppen (Tøssebro 1992).

Urvalet av informanter har skett via utskick till rektorer vid gymnasiesärskolor i Malmö. Tillsammans med informationsbrevet skickades även ett lättläst brev direkt riktat till elever med intellektuell funktionsnedsättning. Avsikten var att få en bredd vad gäller demografiska faktorer såsom t ex kön, etnicitet, klass, grad av funktionsnedsättning och varierande åldrar mellan 16-21 år. Sammanlagt består empirin av 16 elever, varav 7 killar och 9 tjejer i åldrarna 16-21 år. Eleverna, som går på nationella och individuella program

på gymnasiesärskolan, har varierande grad av intellektuell funktionsnedsättning.²

Som struktur i intervjuerna har en intervjuguide konstruerats med tematiska frågor, som möjliggjort en flexibilitet i förhållande till informanternas varierande språkliga- och kommunikativa förmåga (se bilaga). Intervjuerna, som tagit mellan 15-40 minuter, har skett i ett avskilt rum på de olika skolorna och spelats in på band och transkriberats ordagrant. Därefter har intervjuerna tematiserats utifrån forskningsfrågorna med hjälp av de teoretiskt valda referensramarna i avsikt att skapa ett underlag för nästa steg i studien, där en modell för sexualkunskap ska prövas och utvecklas tillsammans med elever i särskolan.

Etiska aspekter

De forskningsetiska aspekterna av studien har beaktats utifrån Vetenskapliga rådets riktlinjer för informations-, samtyckes-, konfidentialitets- och nyttjandekravet (CODEX 2011), och studien har godkänts av etiska prövningsnämnden i Lund. Ungdomarna har informerats om studien både skriftligt och muntligt, och särskilt betonades rätten att utan förklaring avbryta sitt deltagande och att uppgifterna som lämnats behandlas konfidentiellt. Informanterna presenteras av konfidentiella skäl enbart utifrån kön och ålder, och i några fall nämns även vilket gymnasieprogram de går på, samt något om deras bakgrund vad gäller erfarenheter av olika skolformer. Avsikten är att skapa en större förståelse för informanternas varierande svar och förmåga att uttrycka sig.

Bearbetning och analys av intervjuerna

Analysen är empirinära och pendlar mellan att granska delar/citat och helheter av uttryck i intervjuerna (se Widerberg 2002). Det senare handlar om en kombination av informanternas kroppsspråk, tonfall och verbala uttryck m.m. Utifrån de teoretiska perspektiven valdes därefter att presentera deskriptiva resultat utifrån a) erfarenheter av sexualkunskap, b) vad man lärt sig/vill lära sig, c) på vilka sätt, d) av vem och när informationen ska ges (jfr Gagnon & Simon 2005).

Resultat

”Jag tror det handlar om att ha sex”. Erfarenheter av sexualkunskap.

I intervjuerna framkommer stora variationer bland informanterna vad gäller kommunikations- och språkförmåga, som en konsekvens av den intellektuella funktionsnedsättningen (Granlund & Göransson 2011). Vissa uttrycker sig med enstaka ord, medan andra är mer verbala och har ett omfattande ordförråd. Några använder förvisso många ord, men är osäkra på dess innebörder. Betydelsen av ”sexualkunskap” är exempelvis oklart för flera. En artonårig kille på nationella programmet funderar:

Ingen aning... men att ha sex, tror jag.

I Skolverkets (1999) granskning påpekades att begreppet ”sex och samlevnad” är diffus, och att det dessutom ofta saknas lokalt ned-

skrivna mål av innebörden. Det kan vara ytterligare tolkning av informanternas skilda svar. Några menar att sexualkunskap handlar om känslor och relationer, och andra att ämnet fokuserar hur kroppen fungerar. En sextonårig kille grubblar länge när han får frågan, och säger sedan att han tänker på kärlek. Men de flesta informanterna har svårt att minnas om de överhuvudtaget haft sexualkunskap. En förklaring kan vara att det finns stora variationer vad gäller genomförandet av sexualkunskap, inte bara mellan olika skolor, utan också inom varje enskild skola, enligt Skolverkets granskning (ibid.). Vissa skolor har knappt någon undervisning alls, medan andra har omfattande och kontinuerlig. Konsekvensen blir att eleverna har skiftande möjligheter att skaffa sig kunskaper om och få insikt i sexualitets- och samlevnadsfrågor. Några av informanterna i denna studie kan förvisso erinra sig att de haft sexualkunskap, om frågan istället gäller om man varit med i en tjej- eller killgrupp. En artonårig kille kan dock varken komma ihåg att han haft sexualkunskap eller varit med i en killgrupp. Samtidigt poängterar han att det är ett viktigt ämne och säger att det är bra att lära sig, så att det inte blir missförstånd.

”Ägget kläcks i mammans mage och så kommer bebisen ut”. Kunskaper om sexualitet.

Informanterna påpekar att kunskaper om hur kroppen fungerar är viktiga, och berättar att det också är det som fokuseras från lärarnas sida. Hälften av de undersökta skolorna i Skolverkets (1999) granskning lägger tonvikten på kropp och biologi, och mindre på manlig/kvinnlig identitet och samspel mellan flickor och pojkar och att stödja den unge i tonårsutvecklingen (s.k. främjande perspektiv). En nittonårig kille som går i en yrkesträningsklass berättar:

Så vi tog ju upp det där med att håret växer upp och så... när spermier kommer. Det tycker jag är... jag lyssnade väldigt mycket på det.

Stort fokus läggs även på information om att skydda sig och använda preventivmedel, enligt informanterna. Förutom kroppskunskap är detta något som de intervjuade ungdomarna själva tycker är den viktigaste kunskapen, även om annan forskning visar att enbart ett fåtal unga med IF har erfarenheter av samlag (Löfgren-Mårtenson 2005a). Informanterna säger att de fått lära sig hur barn blir till och hur man undviker att bli gravid, men många har ändå en otydlig bild av hur fortplantning går till. En artonårig tjej, som går i en verksamhetsträningsklass, redogör för förloppet:

Det är kvinnan och mannen. Han har en snopp. Och sen är han nära mammans mage. Och sen knäcks ägget i mammans mage och kommer ut! På olika sätt, härifrån (pekar mellan benen) eller härifrån på magen.

Ju längre ned i åldrarna desto mer sammanhangsskapande och främjande ska undervisningen vara, enligt Skolverket (ibid.). Läraren bör då utgå från barnens frågor och erfarenheter. Men flera av informanterna i denna studie upplever att de har fått information när de varit alltför unga. En artonårig tjej, som går nationella programmet, menar att hon blivit avskräckt från att själv skaffa barn

² En gymnasiesärskola ska erbjuda nationella, specialutformade och individuella program. De olika programmen är främst inriktade på yrkesförberedelser (se vidare: <http://www.skolverket.se>) besökt 110527.

i framtiden när de såg en förlossningsfilm på mellanstadiet. Hon fortsätter att berätta om sexualkunskapen i sjätte årskursen:

Och så skulle man typ trä en kondom på en låtsaskuk (skratt)! [...] Pinsamt!

Det är viktigt att även fokusera relationer, kärlek och vänskap i sexualkunskapen, menar informanterna. Här framträder en könsskillnad, då killarna har erfarenheter av att prata mer om sexualitet än vänskap och det bland tjejerna är tvärtom. En blyg 20-åring berättar lite fåordigt vad de lärt sig i den tjejgrupp hon gått i:

Man träffar en pojkvän. Man kan gå ut. [...] På kvällarna och på dagarna. [...] Man håller hand i hand. Pussas och så. Gå till baren... kärlekssemester [...] Bjuda upp till en dans.

Ensamhet, utanförskap och mobbing är sådant som flera tar upp som andra angelägna ämnen att prata om, vilket även framkommer i Furenheds (2011) studie om livsfrågor och unga med IF. Det är inte så många som har erfarenheter av parförhållanden, vilket även annan forskning visar (Löfgren-Mårtenson 2005a). Därför är många intresserade av att få kunskap om hur man gör för att bli ihop med någon. En artonårig kille säger:

Jag har lite svårt för det [...] Jag har problem. Jag hittar ingen tjej som jag gillar. Alltså, jag har en kompis som [...] som kan flörta med tjejer och så... [...] Jag brukar få tips ibland. Han är ganska bra på det. Ibland får jag tips och ibland får jag gå.

Generellt sett fokuserar sexualkunskapen heterosexualitet, berättar informanterna. Den mindre grupp som själva har homosexuella erfarenheter och/eller upplever sig som homo-, bi- eller transsexuella kan därför riskera att känna sig ännu mer utanför. Forskning visar att skolan fungerar som en "heterofabrik", där normer för vad som är goda liv skapas genom styrdokument, läromedel, undervisning och sociala aktiviteter (Røthing & Svendsen 2008). Detta tycks bli ännu tydligare i särskolan, där unga homosexuella med IF osynliggörs (Löfgren-Mårtenson 2009b). En nittonårig kille som går yrkesträning säger:

Ähm... vi tog upp lite sånt också [...] Det var bra för jag har själv... varit ihop med en kille tidigare.

Även om forskning visar att majoriteten av alla ungdomar idag har sett pornografi, antingen frivilligt eller ofrivilligt (Löfgren-Mårtenson & Månsson 2006), så menar informanterna i denna studie samstämmigt att detta inte är ett angeläget ämne att ta upp på sexualkunskapen. Anledningen är att de uppger att de inte är intresserade av att titta på pornografi (jfr Löfgren-Mårtenson 2005b). Däremot berättar flera om riskerna med att vara ute på Internet, och anser att detta är ett angeläget ämne att tala om så att man inte blir lurad. Annan forskning visar dock att unga med IF generellt sett ser risken för att aldrig råka ut för något gott som större, än risken för att råka ut för något "ont" (ibid.).

"Jag glömmer alltid det vi lärt oss".

Olika sätt för inläring.

Många av informanterna berättar att de har inläringssvårigheter

av olika grad, vilket också är en del av den intellektuella funktionsnedsättningen (se Granlund & Göransson 2011). En sjuttonårig tjej säger att det känns orättvist när hon jämför sig med sin syster som har lätt för sig i skolan. Olika grader av svårigheter att förstå, koncentrera sig och fokusera förekommer bland alla informanterna. Några konstaterar att det är lättare att komma ihåg när man är intresserad av ämnet. En sjuttonårig kille på nationella programmet funderar och säger:

Jag tror att om det är spännande, som detta, då kommer man ihåg [...]. Alltså, det här (sexualkunskap) tycker ju jag är intressant.

Flera ger förslag på hur inläringen skulle underlättas. Här framkommer vikten av att få lära sig på olika sätt: läsa böcker, se film, göra rollspel och diskutera, vilket även annan forskning visar (Olsson 2003, Stettini 2008). En artonårig tjej, som går i en verksamhetsträningsskola, kommunicerar med hjälp av både tal och tecken. Hon säger att hon lärt sig det hon kan på egen hand genom att läsa en bok om kroppen. Men det är inte alla informanter som kan läsa (jfr (Granlund & Göransson 2011), och därför tipsar flera om att använda ljudböcker som man kan lyssna på. En annan artonårig tjej föreslår att läraren eller någon elev läser högt under lektionen.

Många påtalar behovet av att få diskutera det som upplevs som viktigt och angeläget i mindre grupper. De flesta tycker det är bättre att ha könsindelade grupper, eftersom det kan upplevas som genant att prata om sexualitet med både tjejer och killar i samma grupp. En sjuttonårig kille uppger att det är lättare att prata med killar, eftersom killar vill behålla vissa privata saker för sig själva. Några anser istället att det är bra med blandade grupper, så att man får höra vad andra säger och tänker. Ytterligare ett sätt är att först vara tjejer och killar för sig, och sedan tillsammans i en mixad grupp. En artonårig tjej påpekar att det trots allt skapas en annan slags trygghet om man enbart är tjejer eller killar, eftersom synen på sexualitet ser olika ut (jfr Forsberg 2007). Hon fortsätter:

Ifall man pratar med en tjejkompis så bryr dom sig inte... "jag har haft sex med åtta stycken" [...]... men ifall det är killar "åtta stycken?? Hon som är så ful", kanske dom tänker... eller "vilken slampa hon är!"

Enbart enstaka föreslår rollspel och/eller värderingsövningar som pedagogisk metod, även om det är något som ofta rekommenderas i pedagogiska vägledningar för sexualkunskap (t.ex. Bromseth & Darj 2010). En förklaring kan vara att det inte är så många som vet vad det innebär. En nittonårig tjej lyser upp, när hon får exempel på vad det kan betyda och säger att det kan vara ett bra sätt att tipsa varandra om hur man ska göra slut eller bli ihop. Några har positiva erfarenheter av att se s.k. forumteater med skådespelare som exemplifierar olika situationer och händelser med anknytning till sex- och samlevnad.

Ytterligare några tipsar att det är lättare att komma ihåg om man får skriva upp saker på ett papper. Ett annat förslag är att skriva frågor i förväg och lägga dem i en anonym låda. Men en sjuttonårig kille, som går på nationella programmet, är tveksam och menar att det blir alltför barnsligt. Istället föreslår han att elever ska få skriva om egna sexuella erfarenheter, och berättar om en skola där fjortonåringar fått i uppgift att skriva erotiska noveller. Han säger skratande att han gärna skulle vilja skriva om sin drömtjej.

”Jag vill ha nån att prata med”.**När information ska ges, och av vem.**

Även om annan forskning visar att den unge generellt sett får en hel del kunskaper om sexualitet via kamrater (Socialstyrelsen 2009), bekräftar denna studie att det enbart är ett fåtal bland unga med IF som har talat med vänner om sex (jfr Löfgren-Mårtenson 2005a). Dessa informanter går på nationella programmet, och har en lindrigare intellektuell funktionsnedsättning. Övriga informanter är överens om att skolan är den viktigaste källan för kunskapsinhämtning, vilket även framkommer i andra studier om sexualkunskap (Socialstyrelsen 2009). Helst ska det vara en välbekant lärare, exempelvis klassläraren eller en annan yrkesperson på skolan, som har hand om sexualkunskapen. En sjuuttonårig tjej som går i en estetklass poängterar att könet istället är det viktigaste; det bör vara en kvinna som håller i sexualkunskapen för tjejerna och vice versa. Några föreslår att det hellre ska vara någon som kommer utifrån och håller i sexualkunskapen, exempelvis från ungdomsmottagningen, RFSU eller från en annan skola. En sjuuttonårig kille på nationella programmet säger:

Det skulle va bra! Att nån (från ungdomsmottagningen) berättar hur man gör. Så att man inte går och gör fel! Och hon blir gravid! Det vill inte nån.

Informanterna anser också att det är angeläget att undervisningen sker återkommande (jfr Löfgren-Mårtenson 2009), i olika åldrar och livsfaser eftersom det varierar vad som uppfattas som intressant och relevant. I 14-15 årsåldern är det exempelvis angeläget att få veta i vilken ålder man lagligt sett får ha samlag, och om hur kroppen fungerar. En nittonårig kille, som går tredje året i en yrkesträningsklass, berättar att han hade sexualkunskap för första gången när han gick första året på gymnasieskolan, och menar att det borde varit tidigare. Därefter är det bra att ha sexualkunskap när man är 16-17 årsåldern, och då bör det handla om hur man har sex och hur man skyddar sig från graviditet och könssjukdomar, menar informanterna. Det är också viktigt att ta upp att man ska ha sex först när man själv verkligen vill, och inte för att man tror att alla andra har det. En nittonårig tjej berättar att hon hade sexualkunskap i sexan senaste gången, och att det var alltför tidigt. Hon säger:

Det hade varit bättre att ha det typ nu, när man är äldre och ... alla har ju pojkvänner och flickvänner nu. Vi har ju sex (nu).

När man är 19-20 år är man mer mogen och vill prata om relationer och känslor: om hur det är att vara ihop med någon, om man ska vara ihop med många eller bara en och hur det känns att göra slut. Att unga med IF har behov av att tala med andra om sexualitet och livsfrågor bekräftas i Furenheds (2011) studie. Även om den språkliga förmågan är begränsad i olika grad är det ändå viktigt med tillfällen där man kan uttrycka sin livssyn både i vardagsprat och i djuplodande samtal om livet.

Diskussion**Det restriktiva scriptet**

Resultaten visar att det är ett restriktivt sexuellt script som förmedlas till de unga med IF (jfr Gagnon & Simon 2005), både implicit

och explicit. Till det senare hör uppmaningar och information om att skydda sig mot oönskade graviditeter och könssjukdomar och akta sig för sexuella risksituationer. I det implicita framträder en heterosexuell norm och att kärlek och vänskap värderas högre än sexualitet. Orsakerna till det restriktiva scriptet kan hänföras till omgivningens ansvarskänsla inför den unges sexualitet (Löfgren-Mårtenson 2005a, 2005b). Utifrån oro för de ”mörkare” sidorna av sexualiteten beskyddas istället de unga med IF, både av föräldrar och personal inom både skola, omsorg och socialtjänst. Varken pedagoger eller annan personal som de unga kommer i kontakt med på grund av sin funktionsnedsättning ges fortbildning eller handledning i ämnet, vilket gör att egna referensramar ligger till grund för bemötandet av de unga och för undervisningens innehåll och utformning (Hållö 2010). Dessa är ofta kopplade till kulturella script, som berör övergripande restriktiva värderingar i samhället rörande sexualitet och personer med IF (jfr Gagnon & Simon 2005).

Chivers och Mathieson (2000) påtalar vikten av att ge personal möjligheter att reflektera kring den dominerande ”professionella diskursen”, där sexualitet enbart ses som en biologisk funktion och fokuserar de farliga aspekterna och definierar sex som lika med samlag. Istället bör dessa sociala konstruktioner av sexualiteten utmanas och ersättas med en diskurs som innefattar lust, njutning och intimitet (ibid).

Normkritisk pedagogik

Resultaten visar också att särskolans sex- och samlevnadsundervisning torde vara extra viktig, då det är ovanligt bland de unga med IF att lära sig om sexualitet via varandra eller oavsiktligt vid spontana tillfällen utanför klassrummet om sexualitet. Enligt ett normkritiskt pedagogiskt förhållningssätt ses sexualiteten som en värdefull aspekt i livet istället för en riskfaktor (Gougeon 2009), vilket kan vara en hjälp för personalen i balansen mellan de ungas egna behov och omgivningens oro. På så sätt kan även subtila sexuella normer och koder läras ut på ett konkret vis, så att unga med IF själva lär sig att ta ansvar för sin egen sexualitet.

Bromseth och Darj (2010) talar också om en normkritisk pedagogik som ifrågasätter köns- sexualitetsnormer, och även inkluderar hudfärg, etnicitet, funktionsförmåga och klass. Det handlar om perspektiv som kan fungera som ett arbetsredskap för att visa hur olika normer samverkar och skapar maktobalanser inom olika pedagogiska praktiker, samt hur man kan utveckla dessa (ibid. sid.13). I denna studie framkommer att de unga med IF sällan ges tillfälle att granska den heterosexuella normen, och att informanterna tror att det beror på att det är så få som lever som homo- och bisexuella (jfr Abbott & Howarts 2005). Olsson (2003) talar om ”uteslutandets pedagogik”, vilket innebär att man mer eller mindre omedvetet utesluter vissa sätt att vara eller känna. Om man exempelvis benämner och beskriver individer på ett sätt som överensstämmer med myter och förväntningar på en person med IF, så riskerar generaliseringar att göras till individuella sanningar som den enskilde själv anammar. Denna ”uteslutande pedagogik” kan då utmanas via en normkritisk pedagogik.

Även om studien har ett begränsat urval, med varierande bakgrunder vad gäller funktionsnedsättning och skolor, har informanterna berättat om sina erfarenheter av sexualkunskap på ett relativt likartat sätt. Dessutom överensstämmer resultaten med

en av de få internationella kvalitativa studier inom forskningsområdet (Swango-Wilson 2011). Att i större utsträckning inkludera unga med IF som medaktörer och delaktiga i forskning kan vara ett sätt att fånga de komplexa och subtila sammanhang, som behöver synliggöras för att skapa en relevant pedagogik och ett bemötande som även främjar de bejakande och positiva delarna av sexualiteten. Denna kunskap kan även vara till gagn för personal som arbetar med olika hjälpinsatser inom ramen för Lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade, LSS, då personer med IF befinner sig i en beroendesituation i förhållande till andra under hela sitt liv. ■

Litteratur

- Abbott, F. & Howarth, J. (2005). *Secret loves, hidden lives? Exploring issues for people with learning difficulties who are gay, lesbian or bisexual*. Bristol: The Policy Press.
- Anderson, A.-C. (2005). *Sexualundervisning på Särskolasiet*. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Barron, K. (2004) (red.). *Genus och funktionshinder*. Lund: Studentlitteratur.
- Booth, T. (1996). Sounds of still voices: Issues in the use of narrative methods with people who have learning difficulties. I L. Barton (red.) *Disability and Society. Emergin Issues & Insights*. London: Longman.
- Bromseth, J., & Darj, F. (2010). *Normkritisk pedagogik. Makt, lärande och strategier för förändring*. Uppsala: Centrum för genusvetenskap, Uppsala universitet.
- Bäckman, M. (2010). Sex- och samlevnadsundervisning i skolan. I P.O. Lundberg & L. Löfgren-Mårtenson (red.) *Sexologi* (3:e rev. uppl.). Stockholm: Liber förlag.
- Chivers, J. & Mathieson, S. (2000). Training in Sexuality and Relationships: An Australian Model. *Sexuality and Disability*, 18(1), 73-80.
- CODEX (2011). *Etiska regler och riktlinjer för forskning*. Vetenskapsrådet & Uppsala universitet. <http://www.codex.vr.se/> (besökt 2011-10-09).
- Forsberg, M. (2007). *Brunetter och blondiner: sex, relationer och tjejer i det mångkulturella Sverige*. Lund: Studentlitteratur.
- Furenhed, R. (2011). Livet och frågorna. I L. Söderman & S. Antonsson (red.) *Nya Omsorgsboken*. Malmö: Liber.
- Gagnon, J. & Simon, W. (2005). *Sexual conduct. The social sources of human Sexuality*. 2nd ed. Chicago: Aldine Publishers Company.
- Gougeon, N. A. (2009). Sexuality education for students with intellectual disabilities, a critical pedagogical approach: outing the ignored curriculum. *Sexuality Education*, 9(3), 277-291.
- Granlund, M., & Göransson, K. (2011). Utvecklingsstörning. I L. Söderman & S. Antonsson (red.) *Nya Omsorgsboken*. Malmö: Liber.
- Grönvik, L. (2008). Sexualitet och funktionshinder. I Grönvik, L. & Söder, M. (red) *Bara funktionshindrad? Funktionshinder och intersektionalitet*. Malmö: Gleerups.
- Gunnarsson, E. & Szebehely, M. (2009). (red.) *Genus i omsorgens vardag*. Stockholm: Gothia förlag.
- Hällö, J. (2010). *Sex och samlevnadsundervisning i grundsärskolans åk 6-10 och gymnasiesärskolans nationella program*. Lärarutbildningen, Malmö högskola.
- Kvale, S. (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2009a). *Hur gör man? Om sex- och samlevnads-kunskap i särskolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2009b). The Invisibility of Young Homosexual Women and Men with Intellectual Disabilities. *Sexuality and Disability*, 27(1), 21-26.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2005a). *Får jag lov? Om kärlek och sexualitet i den nya generationen unga med utvecklingsstörning*. Lund: Studentlitteratur.
- Löfgren-Mårtenson, L. (2005b). *Kärlek.nu. Om Internet och unga med utvecklingsstörning*. Lund: Studentlitteratur.
- Löfgren-Mårtenson, L. & Månsson, S.-A. (2006). "Sex överallt, typ?!" *Om unga och pornografi*. Mölnlycke: Förlagshuset Gothia.
- McCarthy, M. (1999). *Sexuality and Women with Learning Disabilities*. London & Philadelphia: Jessica Kingsley Publishes.
- Murphy, N.A. & Elias, E.R. (2006). Sexuality of Children and Adolescents with Developmental Disabilities. *Pediatrics*, 118, 398-403.
- Nilsson, A. (2005). *Hela livet. 50 år med sex- och samlevnadsundervisningen*. Myndigheten för skolutveckling. Stockholm: Liber förlag.
- Olsson, H. (2003). *Sexatlas för skolan. Vägvisare för att planera och genomföra sex- och samlevnadsundervisning i grundskolan och gymnasiet*. Borås: RFSU.
- Richters, J. (2001). *The social construction of sexual practice: setting, sexual culture and the body in casual sex between men*. Sydney: Department of Public Health and Community Medicine, University of Sydney.
- Skolverket (1999). *Skolverkets nationella kvalitetsgranskningar*. Stockholm: Skolverket.
- Starrin, B. & Renck, B. (1996). Den kvalitativa intervjun. I P.G. Svensson & B. Starrin (red.) *Kvalitativa studier i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Stettini, P. (2008). Improving the quality of sexuality education programs: emerging evidence from research, relevant challenges for sexology. *Sexologies*, (17)1, S39.
- Swango-Wilson, A. (2011). Meaningful Sex Education Programs for Individuals with Intellectual/Developmental Disabilities. *Sexuality and Disability*, 29, 113-118.
- Tössebro, J. (1992). *Institusjonsliv i velferdsstaten*. Oslo: Ad Notam Gylendal.
- Widerberg, K. (2002). *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Författare

Lotta Löfgren-Mårtenson är docent i Hälsa och samhälle, inriktning sexologi, vid Institutionen för socialt arbete, Malmö högskola. Hon är verksam inom forskningsprogrammet Kön, sexualitet och socialt arbete.